

Тамбов, 2001.

3. Болдырев Н.Н. Системные и функциональные связи языковых единиц как результат категоризирующей деятельности языкового сознания // Связи языковых единиц в системе и реализации: Межвуз. сб. науч. тр. – Тамбов, 1998; Болдырев Н.Н. Концептуальные структуры и языковые значения // Филология и культура: Материалы международной конференции 12-14 мая 1999г. – Тамбов, 1999.

4. Болдырев Н.Н. Системные и функциональные связи языковых единиц как результат категоризирующей деятельности языкового сознания // Связи языковых единиц в системе и реализации: Межвуз. сб. науч. тр. – Тамбов, 1998;

5. Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности: Сб. науч. тр. – Волгоград, 2001.

6. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М., 1992.

7. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М., 2004.

8. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Базовые характеристики лингвокультурных концептов // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Т.1. – Волгоград, 2005.

9. Кибрик А.А. Когнитивные исследования по дискурсу // ВЯ, №5, 1994.

10. Пименова М.В. Методология концептуальных исследований // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Т.1. – Волгоград, 2005.

11. Попова З.Д., Стернин И.А. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Т.1. – Волгоград, 2005.

12. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж, 2003.

BADIIY ASARLARDA LOKATIV SO'Z YOKI SO'Z BIRIKMALARINING QO'LLANISHI

Maxamadiyev Xudoyshekur Maxmarizo O'g'li
SamDCHTI 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida yaratilgan badiiy asarlarda o'rin holini ifodalovchi lokativ so'z yoki so'z birikmalarining qo'llanishi, lokativ sintaksemalar va ularning yasaliishi, qo'llanilishi va ularning har bir til uchun o'ziga xos xususiyatlari o'rganish asosiy maqsad qilingan

Kalitso'zlar: Matn, o'rin joy deysisi, sintaktik birlik, lokativ birliklar, o'rin holi, badiiy asarlar, lokativlik, predloglar, o'rin joyni ifodalovchi predlog, semantik struktura, gap strukturasi, deysis, lokativ sintaksema,

Inson yaralibdiki til insonlarga axborot almashinuvi, o'zaro hamkorlik, kommunikatsiya uchun asosiy vosita bo'lib xizmat qilgan. Zamonaviy tilshunoslikning asosiy obyekti bu – til. Tillarni qiyosiy o'rganish ko'pchilik tilshunoslarning doimiy qiziqtirib kelgan. Xorijiy tillarni, jumladan ingliz tilini har tomonlama chuqur o'rganish, ayniqsa, bu tilni o'zbek tili bilan qiyosiy tavsiflash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri sanaladi. O'zbek tili va ingliz tili nazariy va amaliy grammatikasi, ingliz va o'zbek tillari qiyosiy grammatikasiga oid ma'lumotlarning yetishmasligi kabilar inobatga olinib, ularga bo'lgan ehtiyoj bugungi kunda tilshunos olimlar oldiga mavjud muammolarning yechimini topishdek zaruriyatni o'rta tashlamogda. Barchamizga ma'lumki tilni o'rganish uzoq muddat davom etadigan jarayon hisoblanadi va bundan tashqari tilni mukammal o'rganish ikki yoki undan ortiq tillarni bevosita tahlil qilib o'rganish orqali amalga oshadi. Tillarni qiyosiy tahlil qilish, ularni chuqur o'rganish yangi tahlil obyektlarini ochadi. Tillarni qiyosiy o'rganish orqali yangi tilshunoslik yo'nalishlari ochilmoqda. Bundan tashqari barcha tillarda gap qurilmasining an'anaviy sintaktik tahlili bugungi kunda tilshunoslikning eskirgan tadqiqot yo'nalishi sifatida qaralmoqda. Zamonaviy tilshunoslikda sintaktik bosh va ikkinchi darajali bo'laklarga ajratib talqin etilishi, ushbu birliklarning gapda ishtirok etishida sintaktik aloqalarni aniqlash, sintaktik birliklarning differentsial belgilari hamda ularning til sathlaridagi semantik maydonini o'rganish va ularni qiyosiy-tipologik tarafdin talqin etish hozirgi zamon tilshunoslari muhim o'rganish obyektlaridan bo'ladi.

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida yaratilgan badiiy asarlarda qo'llangan lokativ so'z yoki so'z birikmalarining qo'llanishiga qaratilgan fikr va mulohazalar o'rin olgan. Ingliz va o'zbek tillarida lokativlik o'rnida kelgan birliklarning gapdagi boshqa birliklar bilan bo'lgan sintaktik aloqalarini hamda ularning differentsial sintaktik belgilarni ko'rsatadi. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida yaratilgan badiiy asarlarda o'rin holini ifodalovchi lokativ so'z yoki so'z birikmalarining o'ziga xos xususiyatlari ustida to'xtalib o'tdik. Lokativ so'zlar va so'z birikmalari ikkala tillarda turli vositalar yordamida yasaliishiga guvoh bo'ldik. Lokativ birliklarni badiiy adabiyotlardagi misollar orqali tahlil qilishga harakat qildik. Ingliz va o'zbek tillarida yaratilgan badiiy asarlarda o'rin holini ifodalovchi lokativ so'z yoki so'z birikmalarining haqidagi ushbu maqola bu birliklarni o'rganishning bir kichik qismi ekanligini yana bir bor

ta'kidlab o'tishni joiz deb topdim. Ushbu mavzu ustida ishlash zamonaviy tilshunoslik uchun yangi qirralarni ochadi desak mubolaga bo'lmaydi.

Lokativ so'zlar ishtirok etgan gap qurilmalarini ingliz va o'zbek tillari misolida sintaktik tahlil qilishda gap bo'laklariga ajratib emas, birinchi navbatda gap qurilmasidagi sintaktik birliklarning o'zaro sintaktik aloqalarini aniqlash, ularning differensial sintaktik belgilarini bir-biridan farqlash nazarda tutiladi. Shu ko'rinishda lokativlikni ifodalovchi elementlarni turli tizimli tillarda (ingliz va o'zbek) gaplarni qiyosiy tahlil qilishda avval komponentlarga ajratib, ya'ni sintaktik aloqalar aniqlanib, ular yunksion modellar asosida beriladi. Keyin esa gap qurilmasidagi har bir sintaktik birliklarning differensial sintaktik belgilari aniqlanib, ular komponent modellar yordamida izohlanadi. Biz ushbu maqolamizda quyidagi ingliz va o'zbek tillarida yaratilgan badiiy asarlarda qo'llangan o'rin holini ifodalovchi lokativ so'z va so'z birikmalarini tahlil qilishga harakat qildik: Ernest Hemingway "A Farewell to Arms", Xoshimov U "Ikki eshik orasi", Tog'ay Murod "Otamdan qolgan dalalar", Tohir Malik "Murdalar gapirmaydilar", Shuhrat "Oltin zanglamas", Xeminguey E "Alvido qurol", Ernest Hemingway "The Old Man and the Sea", Jack London "Martin Eden", Jerome K. Jerome "Three Men in a Boat" va boshqalar.

Umuman olganda, ingliz va o'zbek tillarida lokativlikni ifodalovchi sintaktik birliklar gapda tobe komponent o'rnida kelib, gapning boshqa bir komponentiga subordinativ aloqa asosida bog'lanadi. Ingliz va o'zbek tillari gap qurilmasida yadro bo'lmagan tobe komponent o'rnida kelgan lokativlikni ifodalovchi sintaktik birliklarni tahlil qilishda biz asosan substansiallik sema bilan ish ko'ramiz. Lokativlik yoki makonning ifodalanishi ingliz tili misolida **predlog+ot**, o'zbek tilida esa **ot+kelishik** qo'shimchalari yordamida o'z ifodasini topadi [12, 54].

Ammo qayd etish joizki, ingliz tili misolida barcha **predlog+ot** yoki o'zbek tilida ot kelishik qo'shimchalari bilan birga har doim ham substansial lokativ semalarni ifodalavermaydi. Masalan: *The bird went higher in the air* (EHOMS 12). *It has more force in the evening* (EHOMS11).

Ushbu gaplarda **in the air** va **in the evenings** sintaktik birliklar substansiallikni ifodalasada, birinchi gapda **in the air** substansial lokativlikni ifodalasa, ikkinchi gapda **in the evening** – **substansiallik** va **temporallikni** ifodalaydi.

Bunda semalarni isbotlashda substansial lokativ va temporallikni ifodalagan elementlarni adverbial elementlar bilan almashtirish mumkin.

The bird went higher in the air. → *The bird went here/there*

It has more force in the evening → *It has more force then.*

Yoki *where* va *when* so'roq qo'yish yo'li bilan ham buning guvohi bo'lishimiz mumkin:

The bird went higher in the air → *where did the bird go higher?*

It has more force in the evening → *when does it have more force?*

O'zbek tili misolida ham shunday holatni ko'ramiz.

Hammasi **ko'chada** shataloq otadi (O'HIEO, 12).

Kuzda dadam uzun tayoq ko'tarib **ustiga** chiqadi (O'HIEO, 17).

Bu gaplarda ham substansiallikni ifodalagan sintaktik birliklarni, ya'ni ko'chada adverbial elementlar u erda (shu erda, Kuzda esa o'sha paytda) kabilar bilan almashtirish mumkin yoki qaerda va qachon so'roqlarni qo'yish mumkin:

Hammasi **ko'chada** shataloq otadi. → Hammasi **u erda** shataloq otadi → qaerda hammasi shataloq otadi?

Kuzda dadam uzun tayoq ko'tarib **ustiga** chiqadi. → o'sha paytda dadam uzun tayoq ko'tarib **ustiga** chiqadi. → qachon dadam uzun tayoq ko'tarib **ustiga** chiqadi?

Ingliz tili yaratilgan asarlarda o'rin holini ifodalovchi lokativ so'z yoki so'z birikmasi turli xil predloglarning ot bilan birikib kelishi yordamida o'z aksini topadi:

at + S: *the book is about how the war sounds as if it is at home.* (EHFA, 6)

in + S: *We crossed the river in August and lived in a house in Gorizia* (EHFA, 3)

on + S: *He wire must have slipped on the great hill of his back.* (JKJ, 86)

O'zbek tilida yaratilgan asarlarda o'rin holini ifodalovchi ayrim lokativ so'z yoki so'z birikmasi otga o'rin-payt kelishigi qo'shimchasi qo'shilishi, hamda adverbial elementlarga ham **da** qo'shimchasi yordamida ifodalanadi.

O'zbek tili misolida lokativ adessiv semalar quyidagicha ifodalanadi:

S + **da**: *Uyda* Tarlonni iliq suv bilan yuvdim. (TMOKO, 19)

S + **oldida**:qani endi shu yoshlarning oldida bo'lib qolsa. (EM, 81)

S + **lar + da**: Asarlarimiz turli **idoralarda** qolib ketadi. (TMOKO, 30)

Lokativ elementli gaplarni sintaksemalarga ajralib tahlil qilinganda, biz lokativ semalarni asosan kategorial differensial sintaktik-semantik belgilardan substansiallik bazasida tahlil qilindi. Substansial lokativ sintaksemalar faqat ot so'z turkumi bilan ifodalangan elementlar doirasida lokativ semalarning variantlarini aniqlandi. Ingliz va o'zbek tillarida yaratilgan badiiy asarlarda o'rin holini ifodalovchi lokativ so'z yoki

soʻz birikmalarining tahlil qilish jarayonida tillar oʻrtasida koʻplab biriga nomutanosib boʻlgan holatlarga duch keldik. Biz ushbu maqolimizda ularning ayrimlarigagina toʻxtalib oʻtdik.

Adabiyotlar

1. Ernest Hemingway. The Old Man and the Sea. www.Asiaing.com – 52p
2. Jack London. Martin Eden. – Moscow: Progress, 1974. – 504 p.
3. Jerome K. Jerome. Three Men in a Boat. – Penguin Books, 1978. – 185 p.
4. Shuhrat. Oltin zanglamas. – Toshkent, 1999. – 400 b.
5. Sulaymonova N.J. Ilmiy axborotnoma SamDU 2016-yil 4-son (98) 201-b.
6. Togʻay Murod. Otamdan qolgan dalalar. – Toshkent, 1994. – 270 b.
7. Tohir Malik. Murdalar gapirmaydilar. – Toshkent, 1998. – 496 b.
8. Xeminguey E. Alvido qurol. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1986. – 447 b
9. Xoshimov U. Ikki eshik orasi. – Toshkent: Sharq NMIU, 2012. – 682 b
10. Бўронов Ж., Хошимов Ў., Исматуллаев Х. English Grammar. Инглиз тили грамматикаси. Тошкент: Ўқитувчи, 1974. – 351 б.
11. Сулайманова Н.Ж. Макон дейксисини ифодаловчи синтактик бирликлар (инглиз ва ўзбек тиллар мисолида) Ученый XXI века 2016 № 2-3 (15)

COMPARATIVE DIFFERENCES OF ADVERBIAL CLAUSES OF TIME BETWEEN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Turaev Aziz Islamovich
SamSIFL, independent researcher

Annotation: This article discusses the comparative differences between adverbial clauses in English and Uzbek, the role of adverbial clauses in English and Uzbek, and how they are formed.

Keywords: Compound sentences, adverbial clauses of time in English, adverbial clauses of time in Uzbek, conjunctions.

Аннотация: В этой статье обсуждаются сравнительные различия между наречиями в английском и узбекском языках, роль наречий в английском и узбекском языках и их образование.

Ключевые слова: Сложные предложения, наречия времени в английском языке, наречия времени в узбекском языке, союзы.

Аннотация

Ushbu maqolada ingliz va oʻzbek tillarida payt ergash gaplarning qiyosiy farqlari, ingliz va oʻzbek tillarida payt ergash gaplarning oʻrni hamda qanday hosil boʻlishi haqida soʻz boradi.

Kalit soʻzlar: Qoʻshma gaplar, ingliz tilida payt ergash gaplar, oʻzbek tilida payt ergash gaplar, bogʻlovchilar.

It is well known that in the following compound sentences, two or more simple sentences are connected by a mutual dominance-subordination relationship. The following sentence is subordinate to the main sentence and explains a part of the main sentence. The preposition and the adverb are grammatically and semantically connected, form a whole, and express a common idea. It is said that they enter into a relationship through the use of practical forms of the verb (adjective, adverb and conditional verb combined with various grammatical means), auxiliary words ⁹(Abdurahmanov G., 1996, 185). The grouping of the following conjunctions is determined by which part of the preposition follows. It should be noted that there is a commonality among linguists in the classification of adverbs. In Uzbek linguistics, adverbs are subdivided into 14 types: 1) possessive, 2) participle, 3) complementary, 4) determiner, 5) form, 6) measure-degree, 7) comparative. analogy, 8) cause, 9) purpose, 10) time, 11) place, 12) condition, 13) unimpeded, 14) result-following statements (Gulomov A., Askarova M., 1987, 187). N.Mahmudov also analyzes the semantics of the following compound sentences on the basis of the same classification (Nurmonov A., Mahmudov N., Ahmedov A., Solikhojaeva S., 1992, 243). G.Abdurahmanov divides them into the following types: 1) determinant, 2) complementary, 3) possessive, 4) cut, 5) time, 6) cause, 7) condition, 8) purpose, 9) unobstructed, 10) result, 11) form, 12) comparison, 13) generalizing-explanatory sentences (Abdurahmanov G., 1996, 191-216). Although all of the above conjunctions are reflected in his classification, the comparative and generalizing follow-up sentences are unreasonably fragmented. For example, while commenting on the nature of conjunctions with generalizations, he writes: “There are types of adverbs that are connected to the preposition in an analytical-synthetic way. In this case, the preposition and the adverb